

СИСТЕМА ПРОТИДІЇ НАРКОЗЛОЧИННОСТІ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Анотація. У статті розглянуто модель системи протидії наркозлочинності. Встановлено, що система протидії наркозлочинності складається із загальносоціальної протидії та спеціальної протидії, яка, у свою чергу, включає спеціально-кримінологічну та кримінально-правову протидію. Визначено, що у складі профілактики виділяються індивідуальна та загальна профілактика. Окрім цього, вказано на важливості поділу індивідуальної профілактики з позиції наближеності наркозлочинів на ранню, безпосередню та профілактику рецидиву. Окремо наголошено на важливості віктимологічної профілактики наркозлочинності.

Ключові слова: протидія наркозлочинності, профілактика наркозлочинності, загальносоціальна протидія наркозлочинності, спеціальна протидія наркозлочинності.

Аннотация. В статье рассмотрена модель системы противодействия наркопреступности. Установлено, что система противодействия наркопреступности состоит из общесоциального противодействия и специального противодействия, которое, в свою очередь, включает специально-криминалистическое и уголовно-правовое противодействие. Определено, что в составе профилактики выделяются индивидуальная и общая профилактика. Кроме того, указано на важность разделения индивидуальной профилактики исходя из приближенности наркопреступности на раннюю, непосредственную и профилактику рецидива. Отдельно подчеркнута важность виктимологической профилактики наркопреступности.

Ключевые слова: противодействие наркопреступности, профилактика наркопреступности, общесоциальная профилактика наркопреступности,

спеціальна профілактика наркопреступності.

Summary. The article deals with the model of the drug crimes counteraction system. It explains that the drug crimes counteraction system consists of the general social counteraction and special counteraction, which, in its turn, includes special criminological and criminal legal counteraction. We also conclude that prevention is subdivided into individual and general prevention. Additionally, we point out necessity to divide individual prevention according to its relation to the crime into early, direct prevention and prevention of repeated crimes. We also stress the importance of the victimological prevention of the drug crimes.

Keywords: drug crimes counteraction, drug crimes prevention, general social drug crimes counteraction, special drug crimes counteraction.

В сучасних умовах споживання наркотиків в Україні суттєво зросло. Спостерігається «молодшання» наркоманії, розширення застосування сучасних технологій у незаконному обороті наркотиків, удосконалення методів вчинення та приховування наркозлочинів. Паралельно відбуваються глибокі реформи державного управління, у тому числі – правоохоронної системи. У сукупності ці фактори викликають необхідність формування нового підходу до протидії наркозлочинності. У свою чергу, формування ефективної системи протидії наркозлочинності потребує чіткого розуміння теоретичного підґрунтя її функціонування. Відтак, дослідження теоретичної моделі системи протидії наркозлочинності набуває в сучасних умовах особливої актуальності.

Стан дослідження проблеми. Питанням розробки теоретичної моделі системи протидії злочинності присвячені роботи низки українських дослідників, серед яких слід виділити передусім О.М. Бандурку, О.М. Литвинова, М.М. Ключова, О.М. Литвака та інших. Водночас, специфічні риси протидії саме наркозлочинності не отримали належної уваги, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є виявлення ключових засад теоретичної моделі системи протидії наркозлочинності.

Виклад основного матеріалу. Протидія наркозлочинності у буквальному або у вузькому сенсі означає перешкоджання вчиненню злочинів у цій сфері. У сучасному суспільстві протидія наркозлочинності – це складний комплекс запобіжних і обмежувальних (в адміністративно-правовому і кримінально-правовому сенсі) заходів різного характеру, що здійснюються державою як безпосередньо з метою недопущення вчинення наркозлочинів, так і без постановки такої мети (в останньому випадку запобіжний ефект супроводжує вирішення інших завдань).

Протидія наркозлочинності – це діяльність держави і суспільства, спрямована на виявлення, усунення або нейтралізацію причин наркозлочинності та умов, що їй сприяють, явищ і процесів, які обумовлюють зростання окремих типів і видів незаконного обігу наркотиків, факторів, що впливають на формування наркозалежності у певних категорій осіб, вплив на умови їх життя і виховання, усунення конкретних умов, які обумовлюють участь у незаконному обігу наркотиків окремих осіб, визначення форм і методів соціального контролю за обігом наркотиків з метою утримання його на мінімальному рівні, здійснення кримінально-правового та іншого правового примусу за фактами винної участі у протиправній діяльності.

Протидія наркозлочинності має всі ознаки і риси протидії злочинності, але разом з тим – і свою специфіку, яка визначається характером криміногенних і кримінальних факторів, а саме:

- предмет обігу затребуваний величезною кількістю споживачів, які, в принципі, не є наркозалежними або хворими людьми; в значній своїй частині вони не розуміють трагічність становища, в якому опинилися, і тому не здатні відмовитися від споживання наркотиків;
- існують своєрідна «кругова порука» і взаємодія збувальників і наркоманів-споживачів, в чому вони, хоча і з різних причин, зацікавлені;
- відмінності у вигляді наркотиків істотно впливають на реальний

незаконний обіг, адже його варіації залежать від характеру їх (наркотиків) виготовлення, переробки, професійної підготовки виробників (досить вказати на таку категорію злочинців, як фахівці-хіміки) і збувальників, а також контингенту наркоманів-споживачів;

- специфіка транспортування, доставки наркотиків (наприклад, ні в яких інших видах злочинів немає такої смертності кур'єрів, як серед «людей-контейнерів»);
- складні оперативні підходи до учасників незаконного обігу наркотиків, адже досить поширені етнічні злочинні угруповання (циганська, таджицька та ін.);
- незаконний обіг наркотиків, як кримінальне явище, активно розвивається і «нарощує» суспільну небезпеку в формі організованої злочинності (наркомафії);
- найнебезпечнішою формою незаконного обігу наркотиків є наркобізнес як міжнародний, так і внутрішній.

Усе вищезазначене зумовлює адекватну протидію наркозлочинності із застосуванням різнопланових за суб'єктами, сферами реалізації, характером і технологією заходів на загальносоціальному і спеціальному (спеціально-кримінологічному) рівнях [1].

Вони складають єдину систему, в якій заходи загальносоціальної спрямованості, пов'язані, в першу чергу, з пропагандою і створенням реальних умов для здорового способу життя всіх верств населення країни, забезпечують основу для застосування заходів на спеціальному рівні протидії наркозлочинності.

Незаконний обіг наркотиків як об'єктивна реальність здійснюється на різних рівнях: міжнародному, національному, регіональному і т. д. У зв'язку з цим і загальносоціальні, і спеціально-кримінологічні заходи протидії наркозлочинності здійснюються на різних рівнях: в масштабах всієї країни, диференційовано в масштабах регіону, району, а так само з урахуванням специфіки різних вікових та професійних груп населення, на індивідуальному

рівні.

Загальносоціальна протидія наркозлочинності (практично вона майже повністю реалізується у сфері запобігання) полягає у здійсненні державою, суспільством, їх інститутами своїх функцій таким чином, щоб в економічній, політичній, морально-духовній, культурно-побутовій та інших сферах суспільного життя людей виникало якомога менше протиріч (між потребами і соціально-прийнятними засобами їх задоволення), нерозв'язність яких окремими особами (соціальними групами) веде їх до скоєння пов'язаних з наркотиками правопорушень і злочинів.

За своїм конкретним змістом заходи протидії наркозлочинності поділяються на економічні, соціальні, освітні, медичні, організаційні та правові (в сукупності – це соціальні заходи у широкому сенсі). Але це питання не принципове: по суті маються на увазі заходи, що здійснюються в усіх сферах життя суспільства. Іншими словами і економічні, і соціальні, і освітні, і медичні, і правові тощо заходи можуть реалізовуватися і як загальносоціальні, і як спеціальні [2, с. 23-25].

Загальносоціальна протидія «розмиває» криміногенну основу злочинності (воно об'єктивно є такою), профілактично впливає на всі сфери кримінальних проявів [3, с. 17-19]. Вибірковість тут визначається конкретними факторами, що детермінують ті чи інші види злочинів. Це відноситься і до наркозлочинності. По суті справи, будь-які заходи соціального (в широкому сенсі) характеру забезпечують профілактичну складову спеціальної протидії у всіх її видах, але в більшій мірі це стосується загальної профілактики.

Спеціальна протидія (включає спеціально-кримінологічну профілактику) спрямована саме на злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, на наркозлочинність. У першу чергу, полягає в цілеспрямованому впливі на об'єктивні (ситуаційні у всіх можливих варіантах, територіальні, об'єктові й часові) і суб'єктивні (на рівні субкультури, соціальної групи й індивідуальному) криміногенні чинники, пов'язані з окремими типами і

видами незаконного обігу наркотиків. Другий «блок» спеціальної протидії – кримінально-правове (оперативно-розшуковий і кримінально-процесуальний напрямки) реагування на вже вчинені злочини.

Причини і умови, що сприяють вчиненню наркозлочинів, усуваються або нейтралізуються спеціальними заходами, здійснюваними суб'єктами, до компетенції яких входить профілактична функція у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Спеціальна протидія має основними цілями випереджаюче перешкоджання вчиненню наркозлочинів (запобігання) і розкриття злочинів, якщо запобіжні заходи запізнилися або виявилися неефективними. Вона спрямована тільки на наркозлочинність, чим і відрізняється від протидії злочинності в цілому. На відміну від загальносоціальної, спеціальна протидія здійснюється не тільки заходами спеціально-кримінологічного характеру, не пов'язаними з використанням правового, у тому числі і кримінально-правового примусу, але й із їх застосуванням. Ця форма позначається нами як кримінально-правова протидія. Вона стосується більшою мірою запобігання та постзлочинної протидії, що реалізуються у тому числі й застосуванням кримінального покарання.

Кримінально-правова протидія наркозлочинності – це система оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних заходів запобігання, припинення і розслідування наркозлочинів, що спираються на можливості спеціальної і загальної превенції, заснованої на застосуванні кримінального покарання, що реалізуються у зв'язку і з приводу вчинення або підготовки наркозлочинів.

Специфіка кримінально-правової протидії наркозлочинності в тому, що вона найчастіше прив'язана до наркозлочину, спрямована на скорочення незаконної пропозиції наркотиків (особливо в разі ліквідації джерела), недопущення рецидиву (у тому числі, латентного) або повторного вчинення злочинів у цій сфері.

Кримінально-правова протидія наркозлочинності здійснюється у формі

розслідування наркозлочинів, що практично відбивається у кількості розслідувань, що отримали судові вирішення. Об'єкти кримінально-правової протидії – особи, які вчиняють або вчинили замах на скоєння наркозлочинів, включаючи і засуджених. Основні суб'єкти цього виду протидії – правоохоронні органи, перш за все – поліція та її підрозділи протидії наркозлочинності (в областях – управління протидії наркозлочинності, раніше – підрозділи по боротьбі з незаконним обігом наркотиків).

Кримінально-правова протидія наркозлочинності включає кілька етапів, через які «проходять» затримані за скоєння наркозлочинів. На першому етапі працює система виявлення, припинення і розслідування наркозлочинів. Стосовно даної сфери – це система оперативно-розшукової та слідчої протидії наркозлочинності. Її суб'єкти – апарати і органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність і розслідування наркозлочинів і, відповідно, використовують в цих цілях оперативні, криміналістичні та кримінально-процесуальні можливості. На другому етапі працює система кримінально-судової протидії наркозлочинності. Її суб'єкти – суди, а їх інструментарій – кримінальний і кримінально-процесуальний закони. На третьому етапі особи, засуджені за наркозлочини, переходять у розпорядження органів, які виконують кримінальні покарання. Це підсистема пенітенціарної (кримінально-виконавчої) протидії наркозлочинності [4]. Особи, звільнені з місць позбавлення волі, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, засуджені умовно, контролюються, як правило, органами пробації. Це етап адміністративно-контрольної протидії наркозлочинності.

З рівнем протидії і характером його об'єктів пов'язані види спеціальної протидії (слід підкреслити, що вона включає і запобіжні (суто профілактичні) заходи і заходи, спрямовані на припинення вчинюваних або вже скоєних злочинів).

Спеціальна протидія наркозлочинності включає систему заходів виявлення причин наркозлочинів і умов, що сприяють їх вчиненню, здійснюваних органами влади, місцевого самоврядування і громадськими

організаціями щодо всього населення, різних соціальних груп, наркозлочинності в цілому і окремим її типам і видам, а також систему заходів кримінально-правового реагування на наркозлочинність (всієї сукупності наркозлочинів, скоєних на певній території за певний час). Така протидія здійснюється і на загальносоціальному, і на спеціально-кримінологічному рівнях [5, с. 130].

Індивідуальна протидія включає систему заходів виявлення та позитивного впливу на конкретних осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очікувати незаконних дій з наркотиками. До об'єктів індивідуальної протидії наркозлочинності відносяться і учасники злочинних угруповань, які вчиняють наркозлочини (в цьому випадку використовуються можливості кримінально-правової протидії). Щодо індивідуальної протидії необхідно підкреслити, що її об'єктами є не тільки особистість, як така, а й негативні елементи середовища, в якій особистість формується.

Виходячи із суті процесу кримінологічного запобігання, тактико-організаційного характеру і наближеності конкретних запобіжних заходів до події ймовірного злочину (точніше, до кримінально небезпечної ситуації), ми розрізняємо загальну, індивідуальну і спеціальну профілактику (запобігання і припинення конкретних злочинів), заходи якої (всіх зазначених видів) можуть бути і загальносоціальними, і спеціально-кримінологічними [6, с. 471-490].

Загальна профілактика (запобігання) *наркозлочинів* полягає у здійсненні превентивних заходів (заходів, програм), розрахованих на цілеспрямований вплив на наркозлочинність в цілому. Цілями *спеціально-кримінологічної профілактики наркозлочинів* є причини наркозлочинності та наркозлочинів і умови, що їм сприяють, в країні, регіонах, районах, інших за територіальним охопленням об'єктах. При цьому запобіжний ефект досягається в тому випадку, якщо є успішною і ефективною соціально-економічна політика в цілому. *Індивідуальна профілактика* має об'єктами конкретних осіб, від яких можна реально очікувати вчинення наркозлочинів.

Профілактика – це і заходи, спрямовані на припинення конкретних

наркозлочинів. З позиції наближеності протидіючих заходів до витоків наркозлочинності та конкретних наркозлочинів для правоохоронної практики важливо розрізняти ранню, безпосередню профілактику і профілактику рецидиву [7, с. 55-56].

Заходи *ранньої профілактики наркозлочинів* спрямовані на усунення несприятливих умов формування особистості і усунення конкретних ситуацій, що ведуть до аморальних вчинків (паління тютюнових виробів, зловживання спиртними напоями, проституції) та вчинення протиправних (але не злочинних) дій з наркотиками, які можуть перейти в злочинну поведінку.

Заходи *безпосередньої профілактики* спрямовані на осіб, що стоять на межі скоєння наркозлочинів або їх вчиняють.

Профілактика рецидиву (пенітенціарна і постпенітенціарна профілактика) спрямована на засуджених, які відбувають покарання або звільнених від відбування покарання учасників незаконного обігу наркотиків і має на меті утримання їх від вчинення наркозлочинів в процесі відбування покарання і надалі.

Особливий вид профілактики наркозлочинів – *віктимологічна профілактика наркозлочинності*. Вона включає усю сукупність засобів і методів виявлення та позитивного впливу на жертв наркотизму – ту масу осіб, в якій представлені як початківці споживачі наркотиків, так і наркомани зі стажем. Цілком очевидно, що в ідеальному варіанті протидія злочинності – це недопущення злочинів, зведення їх до нуля.

Усе сказане вище має безпосереднє відношення і до тієї форми злочинності і різновиду девіантної поведінки, яка є предметом нашого розгляду, тобто наркозлочинності. Стримати наркотизацію населення і хоч в якійсь мірі скоротити її рівень можливо лише шляхом реалізації як на державному, так і на регіональному рівнях широкомасштабної науково обґрунтованої стратегії протидії, до розробки і реалізації якої мають бути залучені найрізноманітніші органи і організації (як державні, так і недержавні) і фахівці багатьох галузей знань, зокрема, кримінологи, соціологи, філософи,

психологи, медики, юристи, педагоги та ін.

Стратегія протидії наркозлочинності є антиподом наркотизації і наркотизму в цілому. Вона складається із системи різноманітних заходів, спрямованих на подолання цих суспільних хвороб. Представляючи собою систему, націлену на подолання наркотизації і наркотизму, стратегія протидії – багатобічна, має низку аспектів – соціальний, правовий, кримінологічний, медичний, політичний, економічний, екологічний, організаційний, міжнародний, кожен з яких проявляється в різних напрямках. Останні перебувають у відносинах і зв'язках один з одним і складають у сукупності певну цілісність, що представляє собою стратегію протидії наркозлочинності. Складність даної системи, її побудови та опису обумовлена як численністю заходів подолання наркотизації і наркотизму, так і різноманітністю їх зв'язків один з одним.

Висновки. Явище наркозлочинності є багатоаспектною проблемою, причини якої торкаються великої кількості сторін діяльності суспільства. У зв'язку із цим, система протидії наркозлочинності включає заходи як загальносоціального характеру, спрямовані передусім на усунення причин, які обумовлюють наркотизацію суспільства, так і спеціальні заходи. Загальносоціальна протидія наркозлочинності спрямована передусім на її запобігання через попередження поширення вживання наркотичних засобів та включає економічні, соціальні, освітні, медичні, організаційні та правові заходи.

Спеціальна протидія спрямована передусім на наркозлочини. В її складі виділяють два напрями діяльності. Спеціально-кримінологічна профілактика спрямована на вплив на об'єктивні (ситуаційні у всіх можливих варіантах, територіальні, об'єктові й часові) і суб'єктивні (на рівні субкультури, соціальної групи й індивідуальному) криміногенні чинники. Кримінально-правова протидія наркозлочинності являє собою систему оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних заходів запобігання, припинення і розслідування наркозлочинів, що спираються на можливості спеціальної і

загальної превенції, заснованої на застосуванні кримінального покарання, що реалізуються у зв'язку і з приводу вчинення або підготовки наркозлочинів.

Список використаних джерел

1. Іщук О. С. Феноменологічні засади дослідження протидії злочинності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 14–17.
2. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: НЮАУ, 2011. 120 с.
3. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.
4. Протидія наркозлочинності: досвід установ виконання покарань і слідчих ізоляторів : матеріали наук.-практ. конф., м. Чернігів, 16 берез. 2012 р./Держ. пенітенціар. служба України, Черніг. юрид. коледж. Чернігів : Лозовий В. М. [вид.], 2012. 171 с.
5. Зелінський А. Ф. Кримінологія: навчальний посібник. Харків, 2000. 260 с.
6. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
7. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений: монография. Москва: Юрид. лит., 1972. 128 с. С. 70; Литвинов О. М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів : монографія. Херсон : Олді-плюс, 2003. 312 с.